

SZÉKFOGLALÓK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

SZABAD GYÖRGY

A PARLAMENTÁRIS
KORMÁNYZATI RENDSZER
MEGTEREMTÉSE, VÉDELMEZÉSE
ÉS KOCKÁZTATÁSA
MAGYARORSZÁGON (1848–1867)

1825

Szerkesztő
GLATZ FERENC

Olvasószerkesztő
Pótó János

ISBN 963 508 187 1
ISSN 1419-8959

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia, 2000
Felelős kiadó: Szabó B. István
Kiadói szerkesztő: Burucs Kornélia
Nyomdai előkészítés: MTA Történettudományi Intézete kiadványcsoportja
Tördelő: Csányi Attila
Nyomdai munkálatok: AKAPRINT Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Freier László ügyvezető igazgató

Szabad György

az MTA rendes tagja

A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése, védelmezése és kockáztatása Magyarországon (1848–1867)

Elhangzott 1998. december 14-én

Pályakezdésem óta Magyarország polgári átalakulásának történeti menetére, annak néhány korai gazdasági, társadalmi, művelődési és politikai fejleményére összpontosítottam vizsgálódásaimat. A folyamat egymással kölcsönhatásba kerülő meghatározóinak egyike hazai parlamentáris kormányzati rendszerünknek sokban minősítő jelentőségű kialakulása és sorsa, így megteremtése 1848/49-ben, majd védelmezése a továbbiakban, megújítása, de egyben kockáztatása is 1867-ben. Ennek a súlyos következményű fejlődésmenetnek a vázolására kívánom felhasználni az akadémiai székhfogaló megtisztelő lehetőségét.

Ismeretes,¹ hogyan ötvöződött a 18. század vége óta a rendi alkotmányossággal és új hazai elemekkel² a parlamentáris kormányzati rendszer megannyi

1 Vö. Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. 3. kiad. Budapest, 1886.; Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I–II. Budapest, 1907.; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1946.; Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 1946.; Benda Kálmán: *A magyar jakobinus mozgalom története*. Budapest, 1957.; Hajnóczy József *közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rend. Csizmadia Andor. Budapest, 1958.; Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965.; Barta István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966.; H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*. Budapest, 1967.; Hajdú Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőködextervezet*. Budapest, 1971.; Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Budapest, 1972.; R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történet-*

nyugati változata nálunk, mígnem 1847-ben a független és parlamentáris kormányzás igénye körvonalazódott az Ellenzéki Nyilatkozatban és konkrétizálódott az 1847. szeptember 2-án keltezett, az országgyűlésen fellépő reformellenzék derékhadának részletes programjául szolgáló Pest megyei követutasításban. Ez az alkotmányosság mibenlétét sokoldalúan meghatározva követelte, hogy „a kormány politicájának irányát az országgyűlés többségében nyilatkozó nemzeti akarattól vegye”.³ Ugyanakkor „az egyenlőtlen társas viszony”-ban,⁴ ténylegesen függő helyzetben lévő országnak az osztrák császárság hatalmi szerveitől való, minden nyílt és burkolt alárendeltsége felszámolását megkövetelve, hangsúlyozta, miszerint a „kormány elég erővel és önállással bírjon, menten minden idegenszerű befolyástól, a nemzet akaratótól vett irányban törvény szerint kormányozni és viszont, a nemzet elegendő biztosítékokkal bírjon... a számoltatást és felelősséget valósítani”.⁵

Ezt a – jórészt Kossuth által felállított – követelményrendszert jelölte meg 1847 őszén a válaszfelirati vitában a kormányzati reform egyelőre távlati céljának a reformellenzék,⁶ mígnem az európai változások lehetővé nem tették ismert módon az átalakulás évtizedek óta érlelt programját az országgyűlés menten valósítandó „teendőjévé” emelni és megerősíteni vezérszónokuk szavait, miszerint „kormány-rendszerünknek magyar felelős minisztériummá alakítását minden reformaink alapfeltételének és lényeges biztosítékának” tekintik.⁷ A határozat ennek megfelelően a „halaszthatatlannak” minősített „feladatok” élére „az új kormányzati rendszernek, a felelős ministeriumnak törvény általi körülírását és megállapítását”, illetve „a Pesten rövid idő alatt tartandó országgyűlés képviseleti alpra fektetett szerkesztési módját” állította.⁸

szemlélet a magyar történetírásban. I–II. Budapest, 1973.; *Magyarország története 1790–1848*. Szerk. Mérei Gyula–Vörös Károly. I–II. Budapest, 1980.; Varga János: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete*. Zalaegerszeg, 1980.; Varga János: *Helyét kereső Magyarország*. Budapest, 1982.; Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*. Budapest, 1988.; Dénes Iván Zoltán: *Közügygyé emelt kiváltságörzés*. Budapest, 1989.; Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989.; Závodszy Géza: *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország*. Budapest, 1992.

2 Vö. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest [Leipzig], 1833, 79, 181.

3 Eredeti közlése: *Ellenőr. Politicai zsebkönyv*. Szerk. Bajza [József]. [Leipzig], 1847, 577–587.; Vö. előzményeivel: *Kossuth Lajos Összes Munkái*. (A továbbiakban: *KLÖM*) XI. Sajtó alá rend. Barta István. Budapest, 1951, 116–122, 141–152.

4 Vö. Thomas Balogh: *Unequal Partners*. Oxford, 1963, I. 29–30.

5 *KLÖM*, XI. 172–174, 194.

6 *Uo.* XI. 314–321.

7 *Uo.* XI. 626.

8 Az alsótábla 1848. március 18-i határozatát közli: *Uo.* XI., 668–669. Vö. Fábriánné Kiss Erzsébet: *A magyar törvényhozás szerkezetének átalakulása*. In *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Szerk. Szabad György. Budapest, 1998, 64. skk.

A nehéz politikai küzdelemben megszületett 1848-as törvények teljes egyértelműséggel magukon viselték az átalakulást célzó magyar reformerek törekvését az uralkodói abszolútizmus felszámolására. (S tegyük hozzá: győzelme előtt és utána is az alkotmányosság kiterjesztését követelte a magyar reformellenzék – mondhatni, egy összbirodalmi érdekegyesítési kísérlet jegyében – az egész birodalomra, nem csupán szolidaritásból, hanem jól felfogott, történelmileg is, politikailag is felismert érdeknek tekintve, hogy az abszolútizmusnak ne lehessen ellenőrizhetetlen terrénuma – átvitt értelemben sem – az osztrák császárságban.)⁹ A törvény szövege kimondta, hogy az uralkodó, illetve helyettese, a nádor csak a független magyar kormány által gyakorolhatja a végrehajtó hatalmat. Ennek elsődleges biztosítékává tette a miniszteri ellenjegyzést, egyidejűleg a parlamentnek felelőssé nyilvánítva az ellenjegyző minisztert.¹⁰ – A törvényalkotók azonban – ismert módon – nem elégedtek meg azzal, hogy a végrehajtó hatalmat sommásan a felelős kormány hatáskörébe utalták, hanem konkretizálták, hogy ez egyfelől „mindazon tárgyakra” vonatkozik, amelyek addig az udvari kormányzások „köréhez tartoztak”, előbb retrospektív kritikával, illetve a sérelmi harcokban edződött óvatossággal hozzátették, „vagy azokhoz tartozniok kellett volna”, majd tárgyköri közelítéshez is folyamodtak, „általában minden polgári, egyházi, katonai és általában minden honvédelmi tárgyakról” szólva, ez utóbbi esetben nem pleonazmussal élve, hanem a félre-magyarozást kizárni szándékozó kettős megnevezéssel.¹¹ Legkevésbé sikerült a konkretizálás a „Felség személye körül” tartózkodó miniszter hatáskörének meghatározásakor arról szólván, hogy más teendői mellett „mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli”. A Hajnal István által méltán emlegetett kormányzati (magyar és osztrák!) fogalomhasználatban ténylegesen – ha nem is kivétel nélkül – „külügyminiszterként” emlegették, sőt szólították meg a tárca viselőjét, egyszerre próbálva érzékeltetni kettős „külső” feladatát, egyfelől a kapcsolattartást az „örökös tartományokkal”, másfelől a

9 Vö. KLÖM, XI. 147–149, 317–321, 621–624.; Vö. Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. Sajtó alá rend. Oltványi Ambrus. Budapest, 1958, I. 293–294, 303, 323–327.; Szabad György: *Kossuth politikai pályája*. Budapest, 1977, 95, 100.; Gergely András: *Batthyány Lajos a reformellenzék élén. Századok*, 1982, 1172–1174.; Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban*. Budapest, 1988, 13–17.; Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban*. Zalaegerszeg, 1996, 102, 139–140.

¹⁰ 1848. III. tc. 3–4. §.

¹¹ Uo. 6. §.; Vö. Károlyi Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek a bécsi udvar előtt*. Budapest, 1936, 61.; F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987, 31–32.; Hermann Róbert: *A magyar hadügyminisztérium 1848–1849*. Budapest, 1998, 3–4.

magyar külpolitikai érdekeknek megfelelő „befolyás” igényét a diplomáciai összeköttetésekre.¹²

Témánk szempontjából kivételes figyelmet érdemel – az európai alkotmányos monarchiákhoz többnyire hasonlatosan – az uralkodónak fenntartott jogok szabályozása 1848-ban. Ezekhez tartozott bizonyos egyházi és világi rangok, címek adományozása, a kegyelmezés joga, mind-mind miniszteri ellenjegyzés feltételével. A nehéz alkuban kicsikart jogot magyar seregeknek az ország határán túli felhasználására, továbbá katonai tisztségek betöltésére is kizárólag a „személye körül tartózkodó” miniszter ellenjegyzésével gyakorolhatta az uralkodó.¹³ A Batthyány-kormány ezt 1848. április 22-i minisztertanácsán azzal erősítette meg, hogy a magyar „külgügyminiszter csak arról felelős, miszerint az ellenjegyzett rendelet a [magyar] hadügyminiszter előterjesztésével csakugyan megegyező” legyen, ami elvileg és gyakorlatilag, teljesen és valóságosan a magyar kormány illetékes miniszterétől tette függővé az uralkodónak fenntartott hadügyi felségjogok gyakorlását.¹⁴ Többek között ez a tény is magyarázza a Batthyány-kormány mozgásterének viszonylagos tágasságát az úgynevezett „olasz segélynek” az ügyében, amelynek az elmaradását az uralkodó 1848. szeptember 22-i proklamációjában a magyar parlament és a neki felelős kormány egyik legsúlyosabb „vétkének” minősítette, ellentétben egyes kortársakkal és visszanezőkkel, akik több radikalizmust vártak volna el Batthyánytól és Kossuthtól 1848 nyarának elején.¹⁵

Egyetlen paragrafus a végrehajtó hatalom gyakorlása 1848. évi szabályozásának nyújtott némi fogódzót, nem is egykorúan, hanem később az uralkodó hatalmpolitikai törekvéseinek eszközlésére. Ez a III. tc. 9. paragrafusának az a rendelkezése volt, miszerint „azon tárgyak”, melyeket az udvari kormányszékek „végelhatározás végett” az uralkodóhoz „szoktak felterjeszteni”, kivéve a „személye körüli” miniszter által ellenjegyzendő fenntartott jogok sorába tar-

12 1848:III. tc. 13. §. Vö. Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1957, 20–24.; William H. Stiles: *Austria in 1848–49*. (Reprint.) New York, 1971, II. 361.; Edsel Walter Stroup: *Hungary in early 1848*. Buffalo–New York, 1977, 153.; Szabad György: Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán. *Századok*, 1982, 1186–1191.; Kabdebó Tamás: *Blackivell küldetése*. Budapest, 1990, 168.

13 1848:III. tc. 7–8. §.

14 *Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. (a továbbiakban: *Min. tan. jkv.*) Sajtó alá rend. F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989, 34–35, 100.; Vö. Thallóczy Lajos: *Vázlatok a magyar közigazgatás történetéből*. (Klny. a *Jogállam VIII. évf.-ből*.) Budapest, 1909, 31–34.; Szabad György, 1982, (I. 12. jegyzet) 1187–1189.; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986, 244–245.

15 Vö. *Min. tan. jkv.* (1848. július 5.) 60–61.; *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. Közli Pap Dénes. 2. kiad., Budapest, 1888, I. 133–219. – *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848–1849*. Sajtó alá rend. Pap Dénes. Pest, 1868–1869, II. 40.; *Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés*. Szerk. Beér János. Budapest, 1954. (a továbbiakban: *NO*), 672–678.; Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból*. (A továbbiakban: *KLII*) II, Budapest, 1881, 349–356.; *KLÖM*, XII. 382–383, 591–599, 602–608.

tozókat, a király távollétében „a ministerium által a nádor elhatározása alá terjesztendő”. Az e döntési kör 1867 utáni nagy jelentőségét feltáró Iványi Emma utalását a „szokás szerint felterjesztendő” mibenlétének meghatározatlanságára még mindig nem tekinthetjük teljesen kiküszöböltnek. Ugyanakkor erősen hangsúlyozandó, hogy az 1848. évi törvény miniszteri ellenjegyzésüket mindenképpen biztosította.¹⁶

Mindez együtt járt a parlamentáris kormányzati rendszer egyik alapkövetelményének, azaz a végrehajtó hatalom törvényhozás előtti felelősségének kodifikálásával. A törvény kimondta, hogy „hivatalos minőségükön kívül elkövetett... vétségökre nézve a ministerek a köztörvény alatt állanak”. Ugyanakkor meghatározta, hogy a miniszterek „feleltre” vonhatók „minden olyan tettért vagy rendeletért, melly az ország függetlenségét, az alkotmány biztosítékait, a fennálló törvények rendeletét [érvényét], az egyéni szabadságot vagy a tulajdon szentségét sérti, s általuk hivatalos minőségben követtetik el, vagy... adatik ki”. A korrupció megakadályozását célozta a felelősségre vonás a „kezeikre bízott pénz s egyéb értékek elikkasztásáért vagy törvényellenes alkalmazásáért”. Sőt, nemcsak jogsértésért, hanem az ellene szükséges fellépés elmulasztásáért is felelősségre vonás illette a minisztert, hiszen ez fenyegette „a törvények végrehajtásában vagy a közcsend és bátorság [biztonság] fenntartásában elkövetett mulasztásokért, a mennyiben ezek a törvények által rendelkezésükre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának”. (A törvény tehát nem abszolút, hanem teljesíthető, ám igen szigorú követelményeket támasztva tett tanúságot alkotóinak realitásérzékéről.) A jogszabály arról is rendelkezett, hogy miniszter ellen vádat a képviselőház emelhet, többségi szavazattal. Nyilvános tárgyaláson rábizonyított vétkében arányban álló ítélettel pedig a felsőház tagjai közül titkos szavazással választott bíróság sújthatta. A parlamenti bíróság által hozott elmarasztaló ítélet komolyságát öregbíthette, miszerint az elítélt minisztert maga a király sem részesíthette egyéni kegyelemben, abban csak „általános közbocsánat” esetén részesülhetett.¹⁷

A felelősségre vonás értelmezésének és szankcionálásának hatása a közéletben menten megmutatkozott. Nyilvánvalóan szerepe volt Esterházy Pál törekvésében miniszteri felelőssége szűkítő tisztázására, majd abban is, hogy 1848 szeptemberében inkább lemondott, mintsem ellenjegyezte volna az ural-

16 1848:III. tc. 9. §.; Vö. *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*. Sajtó alá rend. Iványi Emma. Budapest, 1960 [a továbbiakban: *MTJ*], *Iványi Emma*] 18–30, 531–532.; F. Kiss Erzsébet, 1989, (I. 14. jegyzet) 32.

17 1848:III. tc. 4, 18, 32–66. §.; Vö. *Szabad György*: A kormány parlamenti felelősségének kérdése. In *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. I. m. 95–98, 101–102.

codó törvénytelen rendelkezéseit. Récsey Ádám báró pedig, megrettenve attól, hogy törvénytörtő „miniszterelnöki” szerepvállalása miatt a felsőház már megválasztotta felelősségre vonási perének bíráit, sürgős tájékoztatást adott azonnali lemondásáról.¹⁸

A parlamentnek felelős kormányt a törvény természetesen kötelezte a törvényhozóknak adandó írásbeli és szóbeli tájékoztatásra, továbbá a költségvetés és a zárszámadás benyújtására, valamint értelemszerűen arra is, hogy biztosítsa az országgyűlés működésének anyagi és politikai feltételeit.¹⁹

Az uralkodó jogává és kötelességévé vált – ismert módon – az országgyűlés évenkénti összehívása Pest városába. Ez permanens ülésezést nem biztosított ugyan, minthogy azonban az országgyűlés egybehívását a „téli hónapokra” ajánlotta, a költségvetés és a zárszámadás megejtése előtt pedig az uralkodónak az ülésezést sem berekesztenie, sem a testületet feloszlátnia nem volt szabad, a törvényhozás akár az év utolsó napjáig is munkálkodhatott. Az országgyűlés mindkét háza a maga által alkotott szabályok szerint tehetett ezt. A képviselőház minden tisztségviselőjét titkosan maga választotta. A felsőház viszont csak jegyzőit, illetve ha egy alelnökkel nem érte be, úgy a továbbit.²⁰

A népképviselői országgyűlés képviselőházának tagjait – mint ismeretes – az ideiglenes törvényben meghatározott vagyoni, jövedelmi, illetve műveltségi cenzus alapján jogosították választották. A választásra jogosultak egykorú aránya – a még csak kilátásba helyezett franciaországi kivételével – nemcsak a közép- és kelet-európai, hanem a nyugat-európai jogosultakénál is szélesebbnek bizonyult. Ebben némi, ám igen korlátozott szerepe volt annak, hogy a jogelvonást tudatosan elhárítva, politikai megfontolásból is a jogkiterjesztés elvi álláspontjára helyezkedtek, így azoknak a nemeseknek és kiváltságos kerületi polgároknak, akik korábban már éltek szavazati jogukkal, azt – cenzustól (amit túlnyomó többségük amúgy is elért) függetlenül – lehetővé tették, sokkal inkább politikai, mint gyakorlati engedményként.²¹ Az eljelentéktelenedő felsőház megreformálására nem került ugyan sor, de annak kezdeményezésére igen. 1848. július 8-án a testület – Beöthy Ödön főispán indítványa nyomán – jogérvényes határozatot hozott, miszerint „a felsőház új alapon rendezése

18 L. a 14. jegyzetben idézettek. Vö. *NO*, 271–274.; F. Kiss Erzsébet, 1987, (I. 11. jegyzet) 83–84.; Szabad György, 1998 (I. 17. jegyzet) 105–106.

19 1848:III. tc. 29–30, 37. §; 1848:IV., V., VIII. tc.; vö. Fónagy Zoltán: A törvényhozás pénzügyi és gazdaságpolitikai döntései. In *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. I. m. 226–227, 235–236, 241.

20 1848:IV. tc.; vö. Gergely András: A polgári alkotmányos államrendszer 1848-ban. In *A magyarországi polgári államrendszerek*. Szerk. Pölöskei Ferenc–Ránki György. Budapest, 1981, 30–43.

21 Vö. 1848:V. tc.

iránt, a kor igényeinek megfelelő” törvény kezdeményezését kívánta önmaga a kormánytól. Realizálását azonban elsodorták az események.²²

1848 nyarának végén a Habsburg-hatalom – ismert módon – elég erősnek ítélte helyzetét ahhoz, hogy a tavaszi kompromisszum felborításával megkérdőjelezze Magyarország viszonylagos különállását s vele együtt a kialakított parlamentáris kormányzati rendszerét is. Az uralkodó a népképviselői országgyűlés által alkotott jogszabályok egyikét sem szentesítette. Így nem vált törvénné a kincstári birtokokon eszközöndő telepítésekkel foglalkozó, a nyár derekán elfogadott törvényjavaslat, még kevésbé az új honvédelmi rendszert kialakító jogszabály, amit a költségvetés fedezetéről rendelkező javaslattal együtt a nyár végén szavazott meg az országgyűlés, a később megalkotott igen fontosokról nem is szólva.²³

Az 1848. augusztus 31-i legfelsőbb kéziratok a független felelős magyar kormány hatáskörének radikális megcsonkítását célozták, egyértelműen annak érdekében, hogy a Habsburg-hatalom korlátlanul rendelkezhessek Magyarországon anyagi erőforrásaival és hadra fogható népességével.²⁴ A Batthyányval és Deákkal folytatandó tárgyalás elhárítását követte a határőrcsapatokkal Magyarországra támadó horvát bán tisztségének megújítása, Lamberg gróf, majd Jelačić kinevezése magyarországi főparancsnokká miniszteri ellenjegyzés mellőzésével, közben Batthyány második – Kossuth önkéntes visszalépési ajánlatával „szalonképeesebbé” tett – kormányalakítási kísérletének elutasítása, s végül, de nem utolsósorban Récsey ellenjegyzés nélküli miniszterelnöki megbízása és az országgyűlés többszörösen törvénytörő feloszlásának önkényes elrendelése.²⁵ 1848. szeptember 24-én a képviselőház, felszólítva az uralkodót, hogy gondoskodjék az országba betört ellenséges erők eltávolításáról, elfogadta Deák Ferenc indítványát, aki a tárgyalások lehetőségét is a „teljes szabadság” helyreállításától téve függővé, a határozati javaslatot azzal a „kötelezéssel” egészítette ki, miszerint a „minister urak... szoroson tartsák magukat az alkotmányhoz, a törvényekhez, jelesen az 1848. évi III. törvénycikkhez és a... szentesített ezen törvénynek rendeletétől egy hajszálnyira se távozzanak”.²⁶

22 NO, 481–483, 685.; *Magyar Nemzetgyűlés Pesten*. I. m. I. 11–12, 32–35.; Fábiáné Kiss Erzsébet, 1998 (I. 8. jegyzet), i. m. 66–67, 88–89.

23 NO, 559–576.; *Magyar Nemzetgyűlés Pesten*, i. m. I. 269–274, 285–301, 348–350, 387–408, 412–439. II. 33, 53, 130, 142–148, 184.; Varga János: Az országgyűlés szerepe a honvédelem megalapozásában. In *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. I. m. 116–154.; Vö: Spira György: Polgári forradalom (1848–1849). In *Magyarország története 1848–1890*. Szerk. Kovács Endre–Katus László, 2. kiad., Budapest, 1987, 228–232.

24 *Okmánytár* i. m. I. 401–418.

25 *Uo.* II. I, 4–13, 39–44, 69–71, 78–79.; NO, 213–274, 489–497, 526–530.; Spira György, 1987, i. m. 241–266.; Urbán Aladár, 1986, i. m. 464–482, 598–724.

26 *Közlöny*, 1848. szept. 24, 26.; *Deák Ferencz beszédei*. Sajtó alá rend. Kónyi Manó. 2. kiad., Budapest, 1903 (a továbbiakban: DFB) II. 335–340.

A birodalmi parlament többségével ellentétben, hiszen az – a népszuverenitás bázisán állók kívánatos szolidaritását is mellőzve – a magyar parlament Bécsben megjelent impozáns küldöttségével még tárgyalásba bocsátkozni sem volt hajlandó, a császárváros forradalmi erői október 6-án – ha csupán időleges eredménnyel is – megakadályozták a magyar országgyűlés szétverésére és katonai diktatúra bevezetésére Magyarország ellen vezényelt császári haderőt a támadásban. A magyar országgyűlés az uralkodó passzív rezisztenciája, majd törvénysértő lépéssorozata ellenében igyekezett – mai fogalommal élve – egy jogállam parlamentjéhez méltó módon ellátni feladatait. A közjogi hézagok betöltésének mikéntjét nem a forradalmi eszköztárhoz vonzódása, hanem a szükségesség és a lehetőségkeretek szabták meg. Szellemesen „törvényes forradalomhoz” illőnek nevezett eljárása²⁷ valójában egy „alkotmányos forradalom” jellegét öltötte magára, hiszen éppen a törvényeket szentesítő államfőt (az uralkodót) kellett pótolnia. A törvényalkotást jórészt parlamenti határozatokkal váltotta fel, a végrehajtó hatalom gyakorlását pedig a király (illetve helyettese, a nádor) által kinevezendő kormány híján a törvényhozás által választott Országos Honvédelmi Bizottmányra ruházta, kikötve annak parlamenti felelősségét.²⁸

Egykorúan is, utólagosan is hangzottak el megalapozatlan vádak a Honvédelmi Bizottmány, illetve választott elnöke, Kossuth diktatúras törekvéseiről, valóságtartalma annak van, hogy voltak valóságos kísérletek ebbe az irányba terelésükre. Így például 1849. január 9-én, a képviselőház első debreceni tárgyalási napján, miután formális kifogások hangzottak el a plenáris üléshez ellen, színleg praktikus indítvány hangzott el, miszerint – a parlament mellőzésével – a Honvédelmi Bizottmány feladatához híven maga gondoskodik „a haza védelméről”. Ezt, a felelősséget a törvényhozásról elhárítani törekvők által támogatott javaslatot a többséget maga mellé állító Kossuth éppen úgy ellenezte, mint a rövid idő múltán a másik oldalról, Szemere Bertalantól érkezett, az országgyűlés iránti bizalmatlanságot kifejező, a hatalom összpontosítását sugalló kezdeményezést. „Ha Ön az országgyűlést bajnak tartja – válaszolta levelében Kossuth –, vegye át Cromwell szerepét. Én nem teszem, s pedig azért is nem, mert először nincs rá hatalmam, másodsor akaratom, s harmadszor, mert azt tartanám a haza halálos döfésének.”²⁹

27 Az utalás Deák István fontos könyvének eredeti címére vonatkozik: *The Lawful Revolution*. New York–London, 1979.

28 Vö. Ember Győző: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. In *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. Szerk. I. Tóth Zoltán. Budapest, 1952 (a továbbiakban: *Kossuth Emlékkönyv*), I. 175. skk.; F. Kiss Erzsébet, 1987, 73. skk.

29 *KLÖM XV*. Sajtó alá rend. Barta István. Budapest, 1955, 883–886.; Szabad György: A népképviselői országgyűlés első ülése Debrecenben. *Debreceni Szemle*, 1999, 1., 13–15.

1849. február 12-i parlamenti megnyilatkozásának tanúsága szerint Kossuth nem zárta ki egy olyan államjogi „kiegyenlítésnek” a lehetőségét, amely Magyarország „jogait” – s e körben nyilvánvalóan parlamentáris kormányzatának rendszerét is – biztosítja.³⁰ 1849. március elején azonban megváltozott a helyzet. Az ifjú császár katonai erővel feloszlatta a birodalmi parlamentet, amit a bécsi forradalom után egy új alkotmány kidolgozásának feladatára korlátozott s – mondhatni – belső száműzetésbe küldött Schwarzenberg herceg, az új irányt szabó miniszterelnök.

Párját ritkító politikai cinizmussal nyilvánították alkotásképtelennek azt a brutálisan felszámolt birodalmi parlamentet, amelyik az évszázad legmagasabb színvonalú osztrák alkotmánytervezetét ténylegesen kidolgozta (a magyar kérdésben egyelőre tartózkodását nyilvánítva). Egyidejűleg a császár uralkodói „alkotmányt” oktrojált, bőségszarunyi ígéretet zúdítva alattvalói fejére, elhárítva egyben az akadályokat a korlátlan abszolútizmus bevezetéséhez vezető útjából, és végső soron a legszűkebben számolva is 12 évre, következetesebb mércével mérve 18 évre számúzva a parlamentarizmust a Habsburg Birodalomból.³¹

Az oktrojált „alkotmányra”, amely a dinasztíát minden korábbi államjogi kötelezettségétől feloldva deklarálta a tartományokra tördelt Magyarország beolvasztását a Habsburg Birodalomba, a magyar országgyűlés Függetlenségi Nyilatkozata felelt. Nem csupán a detronizálás, hanem Magyarország önálló államiségének deklarálása tette igazán jelentőssé az április 14-i határozatot, majd igen nagy számú módosítás után a gondosan megmunkált szöveg április 19-i törvénybe iktatását. A súlyos, de alaposan megokolt, lényegében a felvilágosodás korában született társadalmi szerződés elméletére támaszkodó döntés, amelynek egykorúan csak a behódolás volt az alternatívája, olyan dinasztiaközpontú hatalmi koncentráció tetteire volt felelet, amely nemcsak támadásra ösztökölte a kizárólagos függésében tartott határőröket saját alattvalói ellen, nemcsak cári csapatokat vett igénybe 1849 elején Erdélyben, s nemcsak Magyarország törvényesített önkormányzatát ítélte halálra, hanem az osztrák császárság parlamentáris kormányzati rendszerét is összeűzta. Ezzel szemben a végnapig kitartó magyar parlament Függetlenségi Nyilatkozata, amelynek irányadása messze túlmutatott a trónfosztáson, a nemzeti elzárkózástól elhatárolódva iktatta törvénybe: „midőn a magyar nemzet elidegeníthetetlen természetes jogainál fogva az európai statuscsaládba önálló és független szabad státusként belép, egyszersmind kinyilatkoztatja: hogy azon népekkel, mellyek

30 KLOM, XIV. Sajtó alá rend. Barta István. Budapest, 1953, 405–409.

31 *Die österreichischen Verfassungsgesetze*. Hrsg. von Edmund Bernatzik. 2. Aufl. Wien, 1911, 146–201.

vele ezelőtt egy fejedelem alatt állottak, békét s jó szomszédságokat alapítani s folytatni, és minden más nemzetekkel barátságos kötésekkel szövetkezni elhatározott akarata”. A Függetlenségi Nyilatkozat a jogfejlődésre nyitott parlamentáris kormányzati rendszer alkotmányos követelményeihez méltó módon szögezte le, miszerint „az ország jövőendő kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani, addig pedig míg ez... megállapíttatnék”, a kormányzóelnökké, ideiglenes államfővé választott Kossuth Lajos „fogja a maga mellé veendő ministerekkel, úgy saját magának, mint az általa nevezendő ministereknek személyes felelősségük s számadási kötelezettségük mellett kormányozni”.³²

A nyitott államjogi kérdéseket is szabályozó, alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztására – Kossuth eredeti törekvésétől eltérően – már nem került sor. Ideiglenes megoldások születtek. Kossuth politikai vitában kialakított, 1849. május 2-án a képviselőházban bemutatott és a törvényhozás által jóváhagyottan „országos határozatba” foglalt nyilatkozatában leszögezte, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat értelmében a „népfelég” a „nemzetgyűlésre visszazárlott” s vele „természetesen” az „alkotmányozási hatalom” is. A hozott határozat szélesítette a parlament jogát saját működésének az addigiaknál is pontosabb szabályozására, odaértve az 1849. április 14-én, a Függetlenségi Nyilatkozat vitájában többek által igényelt jogát az önfeloszlatásra, kizárva ebből az ideiglenes államfő bármilyen esetleges beavatkozását. A kormányzó jogot nyert ugyan „az álladalom kormányzati politicájának meghatározására”, kirekesztve azonban e körből az „oly rendelkezéseket, mellyek az álladalom sorsának s jövőendőjének alakulására lényeges befolyással lehetnek, mint például hadüzenet, béke- és szövetségkötés”, s azokat a parlament jóváhagyásától tette függővé. Egyébként teljes körűen érvényesítendőnek nyilvánították a kormánytagok ellenjegyzési jogát és – az egyetemes jogfejlődésben is párját ritkító határozattal – az államfő parlamentáris felelősségét. A kegyelmi jog gyakorlására kegyelmi szék felállítását rendelték el. Ennek állásfoglalása alapján gyakorolta a korábbi felségjogot a kormányzó az igazságügyminiszter ellenjegyzése mellett. (A megújult magyar parlamentáris rendszer fényes tette, hogy a kegyelmi szék egyik bírása – Vukovics Sebő igazságügyi miniszter előterjesztése és Kossuth döntése nyomán – a küzdelem végnapjáig kitartó, jogvégzett Vörösmarty Mihály lett.)³³

32 KLÖM, XIV. 783, 873–887, 894–912.; Révész Imre: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. In *Kossuth Emlékkönyv*, i. m. I. 409–453.

33 Az előző jegyzetben hivatkozottak mellett I. KLÖM, XV. 174, 181–186, 286, 780.; Hunfalvy Pál: *Napló, 1848–1849*. Sajtó alá rend. Urbán Aladár. Budapest, 1986, 259–260.; Sarlós Béla: *Deák és Vukovics. Két igazságügyminiszter*. Budapest, 1970, 91, 99–101.; F. Kiss Erzsébet, 1987, i. m. 110–189.; Fazekas Csaba: Egy negyvennyolcas portrévázlat: Palóczy László. In *A szabadság Debrecenbe költözött*. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1998, 355–358, 365.

A tervezett új alkotmány beterjesztendő javaslatának előkészítésére – ismeretes módon – három képviselő (Csengery Antal, Kemény Zsigmond és Kúthy Lajos) kapott megbízást. A bizottság megkezdett munkáját – ismereteink szerint érdemleges eredmények elérése előtt – az orosz szuronyok árnyékában függesztették fel.³⁴ Kossuth a Függetlenségi Nyilatkozatba foglaltak teljesítését e tekintetben is kötelességének tartva, még törökországi internáltsága idején előbb 1850 júniusában egy vázlattal, majd 1851 tavaszán egy kidolgozott „alkotmányjavaslattal” igyekezett előmunkálatot biztosítani egy remélt újabb magyar parlament számára. Ez a javaslata, amelyet nem ellentmondások nélkül a 19. század legdemokratikusabb magyar alkotmánytervezetének minősítettem, örvendetes módon kezdi elfoglalni az őt megillető helyet parlamentáris rendszerünk fejlődéstörténetében.³⁵

1848–1849-ben előbb az osztrák alkotmányos kísérleteket számolta fel az abszolutizmusnak utat nyitó voluntarista politika, majd a császár és a cár együttes katonai ereje döntötte romba Magyarország parlamentáris kormányzati rendszerét, és akadályozta meg mind az alkotmányvédő, mind az önrendelkezési törekvéseket. De a Habsburg-hatalom előbb megkérdőjelezte saját állítólagos konstitucionalizmusának hatékonyságát, alkalmatlannak nyilvánítva olmtüzi „alkotmányát” – főpróba nélkül is – a kormányzásra, majd 1851. december 31-én hivatalosan is hatályon kívül helyezte azt, és nyíltan a szentpétersvárival vetekedő önkényuralommá süllyesztette hatalomgyakorlásának rendszerét. A középkori uralkodók királyi tanácsainál szűkebb Reichsrat csupán semmire sem kötelező tanácsokat adhatott az önkényúrnak.³⁶ Ugyancsak kizárólag a császártól függő, akaratának teljesítésére kötelezett miniszterek gyakorolták a végrehajtó hatalmat.³⁷ Csak 1859-ben, az itáliai súlyos vereség nyomán hangzott el császári ígéret „korszerű reformokra”, s csak 1860 tavaszán került sor a Reichsrat felülről szervezett „megerősítésére” meghívott tagokkal, illetve megbízhatónak ítélt testületek küldötteivel.³⁸ A birodalom „hatalmi állásának”, külső és önkényuralmi kormányzatának belső megrendü-

34 NO, 39, 114.; F. Kiss Erzsébet, 1987, i. m. 113, 241.

35 Kossuth Alkotmányjavaslatának vázlatával először Teleki Lászlót ismertette meg 1850. június 15-én, majd kidolgozott változatával Mazzinót 1851. április 25-i keltezéssel. Tartalmával, variánsaival, politikai felhasználásukkal számos közleményben foglalkoztam. Felsorolásukra előadásom jegyzetanyagában nincs tér. Az Alkotmányjavaslat autentikusnak tekinthető szövegét – változatokra is figyelmeztetve – közli Spira György: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen, 1989.

36 Szabad György: *Az önkényuralom kora (1849–1867)*. In *Magyarország története 1848–1890*. Szerk. Kovács Endre–Katus László. 2. kiad., Budapest, 1987. I. 442. skk.

37 Bernatzik i. m. 208. skk.; *Magyarországot illető Országos Törvény- és Kormánylap*, 1852, 3–7.

38 Vö. Josef Redlich: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*. Leipzig, 1920–1926, I. 462–488. I/2. 179–227.; Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*. Budapest, 1967, 7–17.

lése ellenére Ferenc József még 1860. június 29-én is a minisztertanács határozatainak sorába foglaltatta, hogy „képviseleti alkotmánynak” még javaslatba hozását is megtiltja, és láttamozni sem fog olyan minisztertanácsi jegyzőkönyvet, amelyben ilyenről akárcsak szót is ejtenek.³⁹ Megingott helyzete még 1860-ban – úgy érezte – rákényszerítette, hogy ha „alkotmányt” nem is, „császári diplomát” kibocsátva és retrospektíven „a kormányhatalom szigorúbb összpontosítását” indokolva-mentegtetve, „államjogi” változtatásokba bocsátkozzék.⁴⁰ A hajdani magyar udvari kormányiszékek részleges felelevenítése, a helyi önkormányzatok tánclépésekre szoktatásának jórészt meddő kísérletei, a megszűkített hatáskörű és a végrehajtó hatalom felelőssé tételének lehetőségétől megfosztott országgyűlés egybehívása, majd a Februári Pátens által alárendelése egy, az abszolutizmustól sokoldalúan függő összbirodalmi parlamentnek, alkalmatlan volt arra, hogy – a szűk aulikus csoportosulás kivételével – a magyar közélet erői vállalják az immár védelmezendőnek deklarált „48-as alap” odahagyását. Az évtizedfordulón ez messzemenően érvényesült, noha az ellenállók jelentős hányada nem tette következetesen magáévá az emigráció intelmeit a hatalmi válság kihasználására, különösképpen ímmel-ámmal azt, ami az érdekegyesítés politikájának megújítására és az együtt élő népekre való kiterjesztésére vonatkozott.⁴¹

Az 1861. évi országgyűlésnek a kibontakozás lehetőségeit illetően egymással is vitatkozó erői az „államjogi rendezés” császári kísérleteit elutasítva megmaradtak a parlamentáris kormányzati rendszert kialakító 1848-as törvények bázisán, vállalva az országgyűlés katonai erővel történt felosztatásának tényét és következményeit is. Maga Deák a jogörző helyállást hirdelve, a magyar politikai megnyilatkozások egyik legemelkedettjében szögezte le, miszerint „ha tűrni kell, tűrni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet... öröklött..., mert amit erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz, s mindig kétséges”. Maga Kossuth jelentette ki egykorúan: „Deák, mint a törvényesség embere a nemzet jogait törvényes téren férfiasan megvédte.” De azt is kimondta, hogy a jogörzés kevés. Fel kell készülni a Habsburg-hatalom elkerülhetetlen újabb válságára és egyidejűleg a megbékélésre és érdekegyesítésre az együtt élő és a szomszédos népekkel.⁴²

39 Vö. Redlich i. m. I. 504–510.; Szabad György 1967, i. m. 36–37.

40 Szövegét közli: DFB, II. 492–504.

41 Uo. II. 587–591.; Redlich i. m. I/2. 229–234.; Vö. Szabad György, 1967, i. m. 256. skk.

42 DFB, III. 220–272.; KLI, III. 648.; Szabad György, 1967, i. m. 413–586.; Vö: Szabad György: *Miért halt meg Teleki László?* Budapest, 1985.

A passzív jogörzést sokan kevesellték. A megújított önkényuralom viszonyai között azonban különösen a tudatformáló vezető rétegekben a páratlan következetességgel (cenzúrával, sajtóperekkel, dezorientálással) megszőkített, korábban nem ismert technikákkal mind egyoldalúbbá formált politikai nyilvánosság viszonyai közepette erősödött nemcsak a korántsem indokolatlan veszélytudat, hanem az illúzióknak egy sajátos váltógazdasága is, amely a kóros önhittséget – egykorú fogalommal élve – „nemzeti önbizalmatlansággal” s a vele karöltve járó „birodalmi illuzionizmussal” társította. – Félelmeket mindegyiknek el kellett idéznie, hogy Schmerlingnek sikerülhet a magyarságot olyan diótörőbe fognia, amelynek egyik szárát az osztrák–német centralizáció hívei, a másikat a nemzetiségiek szoríthatják. Ehhez járult az aggodalom amiatt, hogy az olasz, illetve a német egységmozgalom (valójában átmeneti) lefékeződése folytán a magyarság egyedül marad a Habsburg-hatalommal szemben, s végül, de nem utolsósorban a lengyel szabadságharc tragikumára, az orosz–porosz összjáték folytán is. Mindez – ismert módon – távolabbi előzményekhez kapcsolódott.⁴³

Már az 1850-es évek elején a Schwarzenberg herceg által megcélzott nagy-német birodalomba olvasztás rémképével szemben egy rendi bázisú, az „alkatrészek történelmi-politikai egyéniségét” megőrző Habsburg Birodalomba való visszailleszkedés vonzónak látott lehetőségét vázolta fel Szécsen Antal és Dessewffy Emil grófok vezetésével Metternich hajdani követőinek agytrösztje, amely a visszautasítás és mellőzés évei után, 1860-ban sokban e koncepció jegyében alakította ki és fogadtatta el a császárral az Októberi Diplomát.⁴⁴ A közös birodalmi jövő lehetőségét realitásként szembesítette Kemény Zsigmond 1851-ben Kossuth – szerinte – illúzióknak bizonyult törekvésével a független magyar államiság helyreállítására. Úgy ítélte meg, hogy a Habsburg Birodalom fennmaradása a közös államiság révén nemcsak biztosítja a magyarság jövőjét, hanem lehetővé teszi még nagyhatalmi akcióképességének kifejtését is: „A german tartományok által Nyugotra támaszkodva a kitisztított magyar államiság útján Keletre hatva az imponáló egység szükséges kellékeivel kültekintélyét föltartva benn pedig az alkatrészek szabad és összhangzó fejlődését hűn őrizve. Ez ama hivatás, mely mellett – még eddig alig sejtett fény és nagyság fog a birodalomra áradni. Íme az alapeszme! Íme közös jóvendőknek

43 Vö. Szabad György, 1987, i. m. 695–726.

44 L. különösen: Szécsen, A. gr.: *Politische Fragen der Gegenwart*. Wien, 1851.; Vö. Thallóczy Lajos: Gróf Szécsen Antal. *Századok*, 1901.; *Eine Adresse der ersten politischen Notabilitäten Ungarns vom Jahre 1857*. Leipzig, 1861.; [Ludassy Mór:] *Drei Jahre Verfassungstreit... Von einem Ungar*. Leipzig, 1864.; *DFB*, II. 411–492.

rendíthetetlen sarkkövel!” Kemény Zsigmondnak ez az új illuzionizmust gerjesztő iránymutatása az abszolutizmus válsága idején a negyvennyolcasság elemeivel ötvöződött, majd a dualista szerkezet megteremtésének koncepcionális előzményévé vált.⁴⁵ Andrássy Gyulának az 1860-as évek elején egyik vezérszólama lett a nagyhatalmi állás biztosítása, amire józanító gúnnal vágott vissza Madách Imre szónoki kérdése: „Tartozik-e boldogságunkhoz, hogy nagyhatalmasság legyünk?”, s amit csak erősített kétkedése: vajon meddig marad még „axióma”, miszerint „Austria létele politikai szükség Európában”?⁴⁶

A külpolitikai bizonytalanság, Schmerling megosztó taktikája, „a nagyhatalmi állás” biztosításának illúziója és nem utolsósorban a belefáradás a bójtös passzivitásba az évtized dereka felé haladva azonban a jogörzés helyett a változtatás előmozdítására biztatott. Az egyoldalú propaganda mind egyértelműbben az udvarral való „megbékélésen” alapuló „kiegyezés” realitását sugallta. A fürge tollú Kecskeméthy Aurél, aki 1849 után a magyar fővezér sátrából egyenesen Bach bürójába találta meg az utat, majd az aulikusok és a feliratiak között ingázva valósággal szuggerálta a döntést, amikor évekig hatékony formulát találva, így állította fel leegyszerűsítő alternatíváját: „Ausztriával s uralkodó házávali kibékülésünk ára nem oly nagy, mint amelyet a nemzetiségek követelnek, s ügyetlen forradalmáraink megadni képesek lennének.”⁴⁷

Ilyen előzmények után szánta el magát titkos tárgyalásokra, majd nagy meglepetést keltő fellépésre a tekintélyét újabb jogvédő küzdelemmel öregbítő Deák,⁴⁸ akit az egyezkedési kísérletük 1861. évi kudarcába bele nem nyugvó aulikusok mellett saját táborának türelmetlenjei is unszoltak valamiféle egyezkedésre, legalább annyira, mint amennyire Schmerling lajtántúli ellenfelei, akik az udvar rendi kötöttségű, illetve tekintélyuralmi köreiben szervezkedve kapcsolatot teremtettek vele. Mindehhez a fogadókészséget saját kiútkereső szándéka teremtette meg, nem is előzménytelenül. Nincs mód ennek az előadásnak a keretében foglalkozni Deák 1865. április 16-i, „húsvéti cikk”-ének időzítésével és megfogalmazásával a politikai taktika hazai történetében szinte

45 Kemény Zsigmond: Még egy szó a forradalom után (1851). In *Báró Kemény Zsigmond Összes Művei*. XII. Budapest, 1908, 328.; Szabad György, 1967, i. m. 85–87, 110–114, 448, 503.

46 Szabad György: Madách „politikai hitvallása”. In *Madách-tanulmányok*. Szerk. Horváth Károly. Budapest, X. 1978, 276.

47 Kecskeméthy Aurél: *Vázlatok egy év történetéből...* Pest, 1862, 183. Vö: Szabad György, 1987, i. m. 490–491, 690.

48 Ez az utalás a múltbeli „reálunióról” érkező Wenzel Lustkandl osztrák közjogász érveit cáfoló Deák Ferenc: *Adalékok a magyar közjoghoz*. Pest, 1865. című vitairatára is vonatkozik.

egyedülálló voltával,⁴⁹ csupán három, Magyarország államjogi helyzetét meghatározó, stratégiai jelentőségű tételével.

A bonyolult helyzetből – megítélése szerint – a kiútra rátaláló Deák a szükségesnek látott államjogi kompromisszum sarktételeit így határozta meg: „...arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen elérjék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fentartassanak, mind a lajtántúli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosítsák”. – Majd sorra vette az egyes elemeket. Nemcsak logikailag, hanem tartalmának értékét tekintve is sorolta első helyre immár a birodalom létének „biztosítását”, hiszen így fogalmazott: „Egyik cél tehát a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekintetnek alárendelni.” Majd így folytatta: „Másik cél pedig fentartása Magyarország alkotmányos fennállásának, jogainak, törvényeinek..., melyekből többet elvenni, mint a mit a birodalom szilárd fennállhatásának biztosítása mulhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű.” Míg ennek a két tételnek a megfogalmazása egyértelműen kételymentességet sugároz, a harmadik esetében a tételszerűség politikai reménykedéssel ötvöződött: „Párhuzamosan a magyar alkotmánnyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett, a lajtántúli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állanak ezek ellentétben egymással; azt hiszszük, hogy megállhatunk egymás mellett, a nélkül, hogy egymást absorbeálni akarnók.”⁵⁰

*

A dualizmus rendszerében testet öltő, funkcionáló és válságba jutó kiegyezéssel ebben az előadásban nem általánosságban, hanem – amennyire a témát izolálni tudom – csak a parlamentáris kormányzati rendszer vonatkozásában foglalkozom. Mégsem hagyhatom teljesen megválaszolatlanul azt a minduntalan felbukkanó kérdést, amit lapidáris egyszerűségében így idézek: ha elmulasztották 1859–1861 között, majd 1866-ban egy erőpróba lehetőségét, amit még Kossuth is csak bizonyos feltételek teljesülése esetén ajánlott, maradt-e más lehetőségük, mint a kiegyezés? Már Pulszky egykorú kérdésfeltevése – „Garibaldi vagy Deák?”⁵¹ – lényegileg ugyanezt tartalmazta. Lélektanilag hiteles is volt, politikailag azonban aligha. Annak idején leegyszerűsítőnek minősítette Kossuth is. A Magyar Nemzeti Igazgatóság elnökeként hazajuttatott 1860. június 15-i írásos üzenetében, aminek a megérkeztét az irányadó ellenzékiek nyugtáztak is, egyértelművé tette, hogy az 1848. évi törvények hatályának

49 Vö. Szabad György, 1967, i. m. 569–571.; Szabad György, 1987, i. m. 731–745.

50 DFB, III. 406.

51 Pulszky Ferenc i. m. II. 259–262.

maradéktalan helyreállítása is jelenthetne alternatívát a kiütkeresésben, hozzá-
 téve azonban, hogy szerinte békés úton erre készíteni a Habsburg-hatalmat
 sohasem lehet, s megjegyezve, hogy jómaga ennek a valószínűtlen fordulatnak
 a bekövetkezése esetén is távol maradna.⁵² 1866-ban, az érdemleges kiegyezési
 tárgyalások kezdetén pedig az országba juttatott egyik sajtónyilatkozatában így
 írt: „Nem arra szólítjuk mi fel Deákot, hogy álljon a forradalom élire... Csak
 arra szólítjuk fel, segítse a nemzetet nyitva tartani a jövőendő ajtaját.” A kívána-
 tos jövőendőt pedig azzal látta elérhetőnek, ha az önkényuralommal való egyez-
 kedés helyett az irányadó magyar politikai erők vállalkoznak – tart, ameddig
 tart – „elől menni azon munkában, melynek feladata a Duna mentében kifejte-
 ni és megszilárdítani a szabadságnak és a népek békés együttélhetésének erő-
 teljes alakzatát”. Tehát az uralkodóházzal kötendő kiegyezés helyett, amely
 „isolál a világtól, elkülönít azoknak érdekeitől, kikre különben számíthat-
 nánk”, Magyarország jövőjét a Függetlenségi Nyilatkozat elköteleződésével
 összhangban a „népek szövetségében” látta előkészítendőnek és megterem-
 tendőnek.⁵³

*

E kitérő után folytassuk azzal, hogy „húsvéti cikk”-ében Deák nem hallgatta el,
 hogy a kiegyezés áldozatokkal is jár. Közjogi fogódzót az aulikusokhoz hason-
 lóan az egyetemes jogfejlődéssel és az 1848-as törvényalkotással ellenkező
 irányba mozdulva az „alapszerződés” rangjára emelt Pragmatica Sanctióban
 talált. 1861-ben elhárította ugyan, de érdemlegesen soha meg nem cáfolta
 Révész Imre figyelmeztetését, miszerint az 1723. évi és az 1848. évi egyaránt
 sarkalatos törvények vagy összhangban állnak egymással, akkor pedig indokol-
 tatlan a korszerűtlenebbhez térni vissza, vagy nincsenek összhangban egymás-
 sal, akkor viszont érvényes a római jog azon alapelve, miszerint „lex posterior
 derogat priori”, azaz az újabb törvény értelemszerűen módosítja az ugyanazzal
 foglalkozó korábbi.⁵⁴

Megjegyzendő, hogy az Ausztriával való kiegyezés hívei közé tartozó Eöt-
 vös József súlyos hibának tartotta az új rendezésnek 1723-ból, illetve 1848-ból
 való levezetését, azaz annak „elhitetését”, hogy Deák „csak a régi állapot szük-
 séges következtéseit akarja létesíteni”, ahelyett, hogy beismerné, nem „a régi-

52 *KLI* II. 485.; Vö. Szabad György, 1967, i. m. 32–33.

53 Kossuth cikkeinek lelőhelye az idézetek sorrendjében: Lapunk korszerűsége. *Negyvenkilencz*, 1866, I. sz. 4.; A „közös ügyek” hálója. *Uo.*, 1866, I. sz. 7.; Magyarország sírásói. *Uo.*, 1867, 4–5. sz. 31.

54 Révész Imre 1861. május 31-i beszédére és Deák válaszára I. *DFB*, III. 77–101.; Szabad György, 1967, i. m. 500–503.

nek restaurációját”, hanem új rendezést hozott létre. Eötvös az államjogi kompromisszum híveként látta úgy, miszerint ez a „jurisfictio” bizony „tetelesen megnehezítette” a dualista kormányzat helyzetét, hiszen a „jogcontinuitás” Deák által vallott elvéről „bárki minden pillanatban győzelmesen bebizonyíthatja, hogy az fictionál nem egyéb”.⁵⁵ Azt Eötvös nem is sejtette, hogy ez a „fictio” nem csupán támadást, hanem buzgó helyeslést is kivált majd.

Deák illendőnek tartotta, hogy 1867-ben külön törvény jelentse be a nádor államfőt helyettesítő jogkörének megszűkítését és az országgyűlést megillető nádorválasztás elhalasztását (tegyük hozzá: sohanapjára), s azt is, hogy az uralkodót ne csak a miniszterelnök által előterjesztett miniszterek megerősítésének, hanem kinevezésének joga is illesse meg.⁵⁶ Mint ismeretes, 1848-cal ugyancsak ellentétben az uralkodó jogot nyert arra, hogy az országgyűlést bármikor feloszlathassa, ülésvezését berekeszthesse, illetve elnapolhassa, igaz, azzal a feltétellel, hogy a törvényhozás (folytatólagosan vagy új választás közbejöttével) még az év vége előtt a zárszámadást megejthesse, illetőleg a költségvetést megalkothassa.⁵⁷ Ebben, a parlament súlyát a hatalommegosztás rendszerében erősen csökkentő módosításban az uralkodó autokratikus felfogását jól ismerő Andrassy Gyula messzemenő készséget tanúsított. Egy 1866. augusztus 21-i tanácskozáson a birodalmi kancellár jelenlétében „lehetetlen törvénynek” nevezte az 1848. évi IV. tc. azon rendelkezését, miszerint az országgyűlés „fel nem oszlatható” az előző évi zárszámadás és a következő évi költségvetés elfogadásáig. Belcredi gróf és Hübner báró kérdésére, hogy miniszteri kinevezése esetén mit tenne, ha a közös ügyi javaslatot, tehát a kiegyezést az országgyűlés elutasítaná, mielőtt a feloszlatast korlátozó törvényt módosítanák, Andrassy – majdani minisztertársának, Lónyay Menyhértnek a naplófeljegyzése szerint – határozottan jelezte készségét a feloszlataásra.⁵⁸

A végrehajtó hatalom gyakorlásában bekövetkezett lényegi változtatást az 1723. évi törvényekből származtatott „közös ügyek” és a „kezelésükre” szervezett közös intézmények jelentették. A Habsburg-hatalom tényleges támaszai és politikai monopóliumában osztozkodó haszonélvezői közé immár alkotmányosan, némi átcsoportosulással visszaszoruló magyar politikai erők a dualista rendszerben megtestesülő kiegyezés immanens részét alkotó hatás-

55 L. Eötvös József 1867. február 10-i naplóbejegyzését. Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek-gondolatok, 1864–1868*. Sajtó alá rend. Lukinich Imre. Budapest, 1941, 224–226.; Vö. Bibó Istvánnak a 90. jegyzetben idézett tanulmányával.

56 1867:VII. 2. §., VIII. tc. 1. §.

57 1867:X. tc.

58 L. Lónyay Menyhért egykorú naplóbejegyzését. *DFB*, IV. 19–20.; vö. Angyal Dávid: *Deák Ferencz emléke és a katonai kérdés*. Budapest, 1904, 37–38.

kör-megállapításba, illetve -megosztásba kénytelen-kelletlen belenyugodtak. Idetartozott, hogy a közös minisztereket a parlamentarizmus egyik lényegi követelményének – alig több, mint formális – teljesítése végett a két törvényhozás delegációinak tették felelőssé. Pontosan meghatározták a külön-külön tanácskozó, eltérő vélemény esetén a döntést együttes ülésben megejtett szavazással kialakító delegációk „paritásának” biztosítását. Sajátos joghézagot teremtett annak szabályozatlansága, mi történik szavazategyenlőség, „patt-helyzet” kialakulása esetén, ami, illetve aminek a kerülése messzemenően korlátozta működésük hatékonyságát, és a színpalak mögötti alkuknak kedvezett. Korlátozott időkeretben tanácskozva, az elébük terjesztett közös költségvetési javaslatok vitatásával és elfogadásával, érdemleges kérdésekben a közös minisztertanács által sokban és sokszor csorbítottan, a dualista kormányzati válság kibontakozásakor a századelőn éves szünetekkel töltötték ki a kiegyezés megteremtésekor kulcsfontosságúnak ítélt szerepüket. Mindez a parlamentarizmus rovására az uralkodói befolyás túlsúlyának erősítője lett a közös ügyek „kezelésében”.⁵⁹

A közös ügyek finanszírozását – mint ismeretes – a kiegyezés úgy biztosította, hogy a két parlament állásfoglalását a tízévenként megállapítandó hozzájárulási arány, a kvóta mértékét illetően – megegyezés híján – uralkodói döntés hidalhatta át, ami eleve megállapodásra készítő nyomásként érvényesülhetett.⁶⁰ Ehhez kapcsolódott egy ugyancsak közvetett, de emennél is nagyobb jelentőségű uralkodói befolyásolási lehetőséget teremtő rendelkezése a kiegyezési megállapodásnak. Ez akarva-akaratlan junktimot teremtett a tízévenkénti kötelező kvótamegállapodás és Magyarország, illetve a Lajtántúl parlamentjének „önkéntes” megegyezésétől függő, ugyancsak tízévenként kötendő és megújítandó vám- és kereskedelmi szövetsége között, mégpedig azzal, hogy a kötelező és az önkéntes megállapodás megkötésének „egyidejűségét” kívánta meg, méghozzá a kötelező törvény, az 1867:XII. tc. 62. paragrafusában. Ez gyakorlatilag arra vezetett, hogy a két kérdéskörben folytatott tárgyalásokra, majd az „egyidejűleg” kötendő megállapodásokra rányomta bélyegét a kvótakérdés eldöntésében végső soron hatalmi jogosultsággal rendelkező uralkodó akarata. Ez tagadhatatlanul érvényesült – természetesen többnyire áttételek révén – a dualizmus egész időszakában a döntések vagy az

59 1867:XII. 26–51. §; vö. Komjáthy Miklós: *Az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztertanácsa*. Budapest, 1966.; Paulinyi Ákos: Die sogenannte gemeinsame Wirtschaftspolitik in Österreich–Ungarn. In *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Hrsg. Alois Brusatti. Wien, 1973.; Somogyi Éva: A delegáció. *Századok*, 1994, 465–515.; Somogyi Éva: *Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács 1867–1906.)* Budapest, 1996.

60 1867:XII. tc. 15–22. §.

azokat pótló megállapodások, meghosszabbítások során. S erről nem csupán mint a magyar érdekek rovására érvényesülő mozzanatról indokolt szólni, hiszen a dualizmus válságának időszakában – jórészt persze politikai konvencióként a magyar agráriusok számára – az 1907. évi agrárvámemelés esetében fordítva is történt, hanem mint a gazdasági fejlődés követelményei parlamentáris mérlegelésének mellőzésével járó, abszolutisztikus beavatkozásnak a kiegyezésbe beépített lehetőségéről.⁶¹ A legújabb kutatások eredményei azt tanúsítják, hogy nemcsak az fordult elő „gyakran”, miszerint az uralkodó „a közös költségvetés tárgyalása alkalmával” felszólította „a közös minisztereket, hogy a minisztertanácsi határozatot minden erővel vigyék keresztül a delegációban, sőt az országos minisztereket is, hogy személy szerint gyakoroljanak befolyást a delegációk tagjaira a határozat elfogadása érdekében”, hanem olykor mégis csak sor került arra is, hogy a kiegyezés értelmében a két fél szabad elhatározásából kötendő gazdasági kiegyezés kérdésköre a Monarchia legmagasabb szintű kormányzati fórumán került tárgyalásra. Ilyen esetekben, tehát a „vám- és kereskedelmi szövetség ügyeit tárgyaló közös minisztertanácsokon... feltűnően gyakran maga az uralkodó elnököl, s ha mégsem, mindenkor jelen van a császár akarata”. A kérdéskör avatott kutatója még hozzáteszi: „Kifejezetten az ő [ti. az uralkodó] kívánságára és tájékoztatására foglalják össze az országos miniszterek korábbi tárgyalásaik eredményeit és a még függőben lévő kérdéseket.” „A minisztertanács funkciója, hogy tájékoztassa az uralkodót, aki ott a minisztertanácson aktív közvetítő szerepet játszik.” „Az uralkodót, mint a közös minisztertanács elnökét... nem kötik olyan törvények,... hogy az országok belső ügyeibe nem avatkozhat.”⁶² Emlékeztetünk arra, hogy az uralkodónak a gazdasági kiegyezésbe és megújításaiba törvényes beleszólási joga nem volt, Magyarország belügyeibe pedig a jogilag fenntartott 1848. évi törvények értelmében csak miniszteri ellenjegyzéssel „avatkozhatott be”.

A kiegyezést megtestesítő jogszabályoknak a parlamentáris kormányzati rendszer működését kockáztató voltát kirívó módon példázza az uralkodó „végelhatározási” jogkörének az egykorú alkotmányos monarchiákban páratlan mibenléte és széleskörűsége. Az 1867. március 17-i minisztertanács – korszakosan szemérmes hallgatással kezelt – szabályzatában az uralkodónak az 1848:III. tc. 7. paragrafusában biztosított, az államfői jogok gyakorlásának bürokratizmusán könnyítő rendelkezéseken túllépve olyan diszkrecionális jogok birtokosának ismerte el az uralkodót, amelyek összeegyeztethetetlenek voltak a parlamentáris kormányzati rendszerrel. „Végelhatározásra” ugyanis a

61 1867.XII. tc. 62. §.; Szabad György, 1987, i. m. 765–766.

62 Somogyi Éva, 1996, i. m. 171–174.

magyar kormánynak – többek között – az uralkodó elébe kellett terjesztenie a „törvényjavaslatok, országgyűlési előterjesztések [szövegét] országgyűlési bemutatásuk előtt vagy az ezeket pótló lényegesb... rendelvények tervezeteit”. S az uralkodó a dualizmus egészen át élt is a számára így biztosított korlátozó irányítás páratlan eszközeivel, szinte kivétel nélkül európai felzárkózásunk rovására.⁶³

A kiegészítés létrehozói a parlamentáris kormányzati rendszereknek az abszolútizmustól legféltehetőbb működési területén, a hadügyben vállalták a legnagyobb kockázatot. (E kérdéskörre térve indokolt jelezni, hogy az előadás mellőzi az egykorúan szinte legtöbbet vitatott kérdést és annak kiágazásait, tudniillik azt, hogy ki mit értett „összes hadseregen”, mit annak „kiegészítő részén”, a „magyar hadseregen”, illetve honvédségen, s megelégszik az uralkodónak biztosított, államjogunkban „hadúrinnak” is nevezett jogosultságok és a parlamentáris kormányzati rendszer viszonyának tárgyalásával.)

A törvénybe foglaltak, miszerint „ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének egységes vezérletére, vezényletére és beszervezetére vonatkozik, ő Felsége által intézendőnek ismertetik el”, fontosságukhoz mérten mindenekelőtt szűkszavúságukkal tűnnek fel.⁶⁴ Hiányzik egyfelől a katonai kinevezések, előléptetések stb. miniszteri ellenjegyzésének követelménye, ami olyan erős kiemelészt kapott 1848-ban, másfelől tisztázatlan „a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogok” mibenléte. Indokolt rámutatni arra, hogy Ferenc József militarista szellemisége még a kortárs uralkodókéi közül is kivált. Neveltetése mellett kulcsélménye, a császári hadsereg „kitartása” a dinasztia mellett 1848 „zűrzavarában” meghatározó jelentőségűnek bizonyult személyiségfejlődésében. Mindenesetre egyeduralmának kényszerű felszámolása során a végsőkig ragaszkodott a fegyveres erővel való személyes rendelkezéshez.⁶⁵ Ezt az igé-

63 *Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918.* Sajtó alá rend. Iványi Emma, Budapest, 1960, 19–23, 531–537.; Vö. Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon. *Századok*, 1955. Itt jegyzem meg, miszerint e szabályzat ismerete híján is a bennfentesek jól tudták, hogy a Monarchiában „semmi érdembévágó” sem történhetett az uralkodó „tudomása és hozzájárulása nélkül”. Magyar vonatkozásban a személye körüli miniszter referált „mindenről”, abban pedig biztos lehetett, hogy „a miniszterelnök minden fontos kérdésben kikéri előzetes hozzájárulását”. Beck Lajos: *A régi Magyarország.* Budapest, 1944, 83–84.

64 1867:XII. 11. §.

65 Szabad György, 1987, i. m. 447–450.; Vö. Albert Margutti: *Kaiser Franz Joseph.* Wien–Leipzig, 1924.; Joseph Redlich: *Kaiser Franz Joseph von Österreich.* Berlin, 1928.; Angyal Dávid: *Az ifjú Ferenc József.* Budapest, 1942.; Heiszler Vilmos: *Az osztrák katonai vezetés és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1882 között.* Budapest, 1984.; Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya.* Budapest, 1988.

nyét nem volt hajlandó alávetni egy felállítandó, parlamentnek felelős kormánynak, egy magyar kormánynak pedig különösképpen nem. Egyértelművé tette ezt abban a lajstromban, amelyben az Andrássy-kormány kinevezése előtt – és annak feltételeként – összefoglalta, az 1848-as törvények mely rendelkezéseit kell beleegyezése elnyeréséhez megváltoztatni, illetve törölni. Nem kodifikációs nagyvonalúságból maradt el tehát az ellenjegyzés teljeskörűségének követelménye, hanem kényszerűnek tekintett engedményként.⁶⁶ Korántsem volt evidens, mi értendő „a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogokon”, s az különösen nem, mi értendő a hadsereg „vezérletén”. Hogy Ferenc József mit értett, az szinte képszerűen benne él múltunk minden ismerőjében. Ő az uralkodó döntési jogát értette a háború és béke kérdésének eldöntésére is kiterjeszkedően, ahogy a legsikerültebb propagandafotóján, az ősz fejét kezeivel megtámasztó képét kíséző kiáltványában 1914-ben bejelentette a hadüzenetet, miután „mindent megfontoltam és meggondoltam”.⁶⁷

Az államjogi probléma azonban éppen az volt, hogy 1867 előtt a hadüzenet joga korántsem volt egyértelműen korlátlanra nyilvánított „alkotmányos fejedelmi jog”. A 17. század elején, a II. Mátyás koronázása előtti törvénycikkek egyike kikötötte, miszerint „a király megtartsa és megtartassa... hogy az ország tudta és beleegyezése nélkül Magyarországon és ennek kapcsolt részeiben... háborút ne indítson”. S hogy ezt nem tekintették csak alkalmi korlátozásnak, arra érdemes idézni megerősítéseit az 1622., az 1638. és az 1659. évi hitlevelekben, amelyek a korábbi törvény megtartását a koronázás feltételei közé sorolták, a király köteletségévé téve „az ország közbékéjének megőrzését, háború nem indítását”.⁶⁸ Sőt, a Rákóczi-szabadságharc leverését követő nehéz viszonyok között az 1715. évi országgyűlés elfogadta, miszerint az uralkodó, „valahányszor szükségesnek tartja”, elrendelheti a nemesi felkelést, bandériumok kiállítását és az „ország védelmezésére” szükséges anyagiak előteremtését, de „az ekkorig erre nézve alkotott törvények értelmében”, s ha „váratlan ellenséges betörés esete”, illetve „előre nem látható rögtönös háború” „az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné”, akkor is nemcsak „tanácsos... hanem szükséges” is a „karok és rendek” összehívása tanácskozás és határozathozatal végett, „amennyire lehet, s minél nagyobb számban”.⁶⁹ Az uralkodót e téren illető „alkotmányos jogokról” 1848 előtt utoljára 1808-ban alkottak törvényt. A francia háborúk idején született egyik jogszabály kivé-

66 A császár által 1867 január végén Andrássynak átadott lajstromot közli: DFB, IV. 310–314.

67 Vö. Gonda Imre–Niederhauser Emil: *A Habsburgok*. 2. kiad., Budapest, 1978, 304.

68 1608: (koronázás előtti) II. tc. 1622:II. tc. 19. §. 1638:I. tc. 14. §.; 1659:I. tc. 14. §.

69 1715:VIII. tc. 2, 3. §.

telesen „három évre és nem azon túl” felhatalmazta az uralkodót nemesi felkelés meghirdetésére „előleges országgyűlés nélkül, a melyen különben a fölkelés kérdését tárgyalni kellene”. De hozzátette, ha a nemesi felkelésen kívül „más segédeszközökre... új és nagyobb áldozatokra is lenne szükség, ő szent felsége... országgyűlést hirdetni méltóztassék”. Ehhez kapcsolódott az egyidejűleg hozott másik törvény, amely „bármely ellenség által indítandó háború szükségleteinek fűdézésére (érintetlenül hagyván, hogy a védelem további eszközeiről, ha ezek szüksége fölmerül, az összehívandó országgyűlésen tanácskozzanak és a körülmények kívánalma szerint intézkedhessenek)”, ajánlott megszabott számú újoncot.⁷⁰

Nem indokolatlan az uralkodó 1867-ben hangoztatott „fejedelmi jogai” kapcsán azt is megemlíteni, hogy 1836. február 27-én, az első nagy reformor-szággyűlés adómegajánlási vitájában éppen Deák Ferenc szögezte le, miszerint „kötelesnek érzi magát ünnepélyesen kijelenteni, hogy nemcsak adót adni vagy nem adni, nemcsak feltételt szabni vagy nem szabni, hanem magát a jelenleg fennálló védelmi rendszert egészen meg is változtatni a nemzetnek jussa és szabadsága van”.⁷¹ A „védelmi rendszer” megváltoztatásának ez a Deák által számon tartott „jussa és szabadsága” mérséklődött 1867-ben oda, miszerint a rendszer „megállapítása vagy átalakítása” csak „a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik”. A dualizmus jellegzetes ellentmondása, hogy ezt az uralkodó számtalan „véderőjavaslatának” alkotmányos úton megkísérelt elfogadtatását akadályozó kikötést igen meggyengítette, hogy minden, a „védelmi rendszert” érintő kezdeményezésnek „a két ministerium előleges megállapodása alapján egyenlő elvekből” kellett kiindulnia, ami eleve megkérdőjelezte, hogy a magyar törvényhozás ezt a nagy engedménynek minősült jogszabályt némi jogvédelemnél többre, azaz változtatásra is felhasználhassa.⁷² Indokolt legalább utalni arra is, hogy a kiegészítési törvény ugyan „az újoncok megajánlásának jogát” a magyar országgyűlés öröklött jussaként fenntartotta, de a főparancsnoki jogkör birtoklása révén az uralkodónak módja volt – többek között – a szolgálati idejüket letöltők leszerelésének függőben tartásával, illetve halogatásával politikai nyomást gyakorolni a magyar parlamentáris kormányzati rendszerre.⁷²

Az előadottak nyomán egyértelmű, hogy a szentesített 1848. évi törvény, amely „a katonai és... minden honvédelmi tárgyakat” a felelős kormány hatás-

⁷⁰ 1808:II. tc. VI. tc.

⁷¹ DFB. I. 243.; 1867:XII. tc. 13. §.; Vö. Gy. Szabad: Military Reform Efforts in Hungary prior to 1848. In *East Central European Society and War in the Era of Revolution*. Ed. Béla K. Király. New York, 1984, 330–342.

⁷² 1867:XII. tc. 13. §.; Vö. Morva Tamásné-Böhm Jakab: Adalékok a hadsereg szerepére az 1905–7-es forradalmi válság felszámolásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1963, 1., 440–442.

körébe utalta, az uralkodónak fenntartott két katonai vonatkozású felségjog gyakorlását pedig miniszteri ellenjegyzés alá vetette, kardinális kérdésekben ellentmondott az 1867-ben törvénybe emelt módosításoknak, illetve hadügyi „hézgapótlásoknak” és az uralkodó kívánságára biztosított jogbővítéseknek, illetve hallgatólagosan megőrzött abszolutisztikus jogoknak.⁷³

A kiegyezésbe a fentiek ellenére került be jövőt kockáztató nagyvonalúsággal „az alkotmányos fejedelmi jogokra” hivatkozás a hadügy kérdéskörében. Ez annál is inkább kelthetett aggodalmakat, hiszen a Habsburg-hatalom a „vezérletet” gyakorlatilag a hadra kelés kezdeményezésének jogával, a vezényletet pedig a parlament elleni katonai fellépésre való jogosultsággal is azonosította. Ferenc József általában magáévá tette a dinasztia katonai szárnyának, illetve a dualista fél évszázadon át következetesen mindig a lajtántúliak közül választott közös hadügyminiszternek, vezérkari főnöknek és szervezett csoportosulásaiaknak a véleményét. Állásfoglalásuk a külügyi vezetésre is kihatóan általában meghatározó szerephez jutott, kisebb ügyekben éppen úgy, mint a boszniai szerepvállalásban. Abban a már egykorúan a hatalom birtokosai által hol sikerként emlegetett, hol misszióként mentetetett vállalkozásban, ami nemcsak váratlanul nagy emberáldozatot követelt (mintegy hét és fél ezer halottat és nagyszámú rokkantat), hanem Kossuth felismerésének megfelelően az „oktalan parancsra” kiontott vér „egy méregfa táplálója” lett, amely valóban „a magyar haza jövődjére halálos árnyékot vetett”, s az annexióval felerősítve messzemenően hozzájárult a Sarajevótól Trianonig ívelő tragédiához.⁷⁴

Mindez egybefonódott a hatalompolitika megerősítését célzó uralkodói törekvésekkel. Az állandó létszámemelési és a kontingens hosszú távú biztosítására irányuló kísérletek a véderőviták sorozatához vezettek, melyeket a vezényleti nyelv (és egy negyed évszázadon át a németnyelv-tudást is megkövetelő tiszti vizsga) erősen nemzetivé színeztet.⁷⁵ Sőt, egybekapcsolódott a

73 L. a 13–14. jegyzetekben idézettek.

74 [Albrecht, Erzherzog]: *Wie soll Österreichs Heer organisiert sein?* Wien, 1868.; G. Grivičić: *Gedanken über den Dualismus in der kaiserlichen österreichischen Armee.* Wien, 1868.; KLI, IX. Sajtó alá rend. Kossuth Ferencz. Budapest, 1902, 297–300.; Angyal Dávid: *A boszniai válság története.* Budapest, 1932.; Zachar József: *Az osztrák–német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom 1861–1881.* Budapest, 1981, 75–82, 222–240.; Diószegi István: *Az 1877. évi budapesti szerződés előtörténete. Századok*, 1979.; Palotás Emil: *Heeresleitung und Balkanpolitik in Österreich–Ungarn... 1875–1879.* In *Annales Univ. Sci. Budapestinensis. Sectio Historica XXI.* Budapest, 1982.; Bencze László: *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban.* Budapest, 1987.; Somogyi Éva, 1996, i. m. 35–39, 138–142.

75 Szász Zoltán: *A konzervatív liberalizmus kora.* In *Magyarország története 1848–1890.* I. m. 1321–1329.; Hanák Péter: *A belpolitikai ellentétek kiéleződése a századelőn.* In *Magyarország története 1890–1918.* Szerk. Hanák Péter–Mucsi Ferenc. Budapest, 1978, 520–522.

presztízsvesztés félelmével, azzal az aggodalommal is, hogy a német nyelvűség ráébreszti a hadseregben szolgáló nemzetiségieket arra, hogy ki az úr a háznál, noha 1910-ben a Lajántúl csak 35,58% volt német anyanyelvű, Magyarországon belül pedig csak 10,4% az immár 54,5%-nyi magyar anyanyelvűvel szemben.⁷⁶

A parlamentáris kormányzati rendszert megrázó 1905–1906. évi kormányzati válság mintegy összegezve jelenítette meg, milyen kockázatok őrződtek meg a dualista alkotmányosság hézagaiban, s váltak fenyegető lehetőségek a kihasználásukra kész abszolutisztikus erők számára. Mint ismeretes, a Tisza István vezette 67-esek választási veresége 1905 januárjában a parlamentarizmus íratlan szabályai ellenére sem eredményezte a győztes 48-asok és támogatóik kormányra jutását, hiszen Ferenc József parlamenten kívüli kormányt, ún. „darabontkormányt” nevezett ki Fejérváry Géza vezetésével. S amikor ez a kormány képtelennek mutatkozott az udvar által egyedül kívánatosnak ítélt 67-es úton gyakorolni a végrehajtó hatalmat, az uralkodó – élve vélt és valóságos katonai hatalmával – a hadsereghez fordult.⁷⁷ És sokkal többre is késznek mutatkozott annál, amit az aggodalmaskodó ellenzékiek feltételeztek. 1905 júliusában – mint ismeretes – a főparancsnokság hadművelleti irodája parancsot kapott egy „Lösung der ungarischen Krise durch Waffengewalt” című, szigorúan titkos munkálat elkészítésére „a magyar válság fegyveres erővel történő megoldására”. Ezt 1905. augusztus 13-án átdolgozott formában „Operationsplan für den Kriegsfall Ungarn”, azaz „Hadművelleti terv magyarországi háború esetére” címen hagyta jóvá a vezérkar, augusztus 22-én pedig Ferenc József elnökletével a koronatanács azzal, hogy politikai megoldás hiányában alkalmazható. A „közös” hadügyminisztérium augusztus 24-én látott hozzá az előkészületekhez. Lobkovitz Rudolf herceg, a 22 zászlóaljjal megerősített VI. (budapesti) hadtest parancsnoka kapott megbízást – szükség esetére – a hadművelet lebonyolítására a Magyarországon, illetve határain állomásozó további öt hadtesttel együtt, amelyek parancsnokai lepecsételt borítékokban kaptak utasítást az adandó jelre foganosítandó hadműveletre.⁷⁸

76 L. P. Urbanitsch, F. Gotta és Katus László kimutatásait. In *Die Habsburgermonarchie*. III. Hrsg. A. Wandruszka–P. Urbanitsch. Wien, 1980, 34, 38, 345, 414.

77 Vö. Hanák Péter: Az 1905–1906. évi politikai válság. In *Magyarország története 1890–1918*. I. m: 557–608.; Kristóffy József: *Magyarország kálváriája*. Budapest, 1927, 310–331.; R. Várkonyi Ágnes: Adalékok a Függetlenségi Párt történetéhez. *Századok*, 1961.; Pölskei Ferenc: *Tisza István*. Budapest, 1985, 108–136.

78 Kurt Peball–Günther E. Rothenberg: Az „U” ügy. Magyarország tervezett megszállása a cs. és kir. hadsereg által 1905 őszén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1970, 724–763.; Vö. Kristóffy József, i. m. 224–226.; Tóth Árpád: *Törekvések a szabadságjogok korlátozására. A kivételes állapot bevezetésének problémái... (1905–1909)*. Szeged, 1984, 5–7.; Hanák Péter, 1978, i. m. 579–583, 589–594.; Somogyi Éva, 1996, i. m. 169–171.

Az óraművi pontossággal kidolgozott hadműveleti tervet nem hajtották végre, mert a magyar politikai történetben eladdig páratlan méretű és megosztó hatású szeptember 15-i tüntetés, majd Ferenc Józsefnek a koalíció kormányra engedésének feltételeit ismertető hírhedt „ötperces audienciája” nem vezetett robbanáshoz. A parlamentben túlnyomó többséggel rendelkező alkotmányos ellenzék – itt nem részletezhető okokból – meghátrált. Megegyezés híján és meghátrálásuktól felbátorodva Ferenc József folytatta az erős kéz, sőt a fegyvert forgató erős kéz politikáját. 1906. február 19-én katonasággal szállatta meg az Országházat, majd alig egy esztendővel a választások után, az 1867-ben nyert jogosítványára támaszkodva, feloszlatta, mégpedig katonai parancsszóval az országgyűlést, a „darabontkormány” pedig betiltotta a koalíció közös vezetőségének működését.⁷⁹ A katonai nyomás fedezetével végrehajtott politikai nyomás nem kevés demagógiával, a dualista rendszer fenntarthatósága érdekében a 67-esek által szűkre fogott választójog tágításának ígéretével és a gazdasági kiegyezés keretében az agráriusok zömét az ellenzék-ről leválasztó koncvetéssel elérte eredményét. Az ellenzék megalkudott, koalíciós kormány jött létre 67-es vezetéssel és uralkodói zabolázással. Az pedig hamarosan átváltott a háborúba sodródást feltartóztathatatlaná tevő udvari hatalompolitika mind feltétlenebb érvényesítésére.⁸⁰

Vázlatos áttekintésük sem mellőzheti a „húsvéti cikk” azon nagyon is méltánylandó szempontját, miszerint szükséges, hogy „a lajtántúli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosíttassék.”⁸¹ A trónbeszédre hivatkozva ezt a kiegyezés befejezett tényként regisztrálta, mondván, az uralkodó leszögezte, miszerint „alkotmányos jogokkal ruházta föl többi országait, azokat tehát absolut hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.”⁸² Összhangban állt ez az 1848-ból Kossuthtól idézettekkel, miszerint egyfelől a szolidaritás teszi ezt mellőzhetetlenné, másfelől annak fontossága, hogy a parlamentarizmust nélkülöző Lajtántúl megszűnjék az abszolutizmus bázisa lenni.⁸³

A törvényes megnyugtatásra annál inkább szükség volt, hiszen az uralkodó és a magyar politikai tényezők közötti tárgyalások idejére, azok „zavartalanságának” biztosítására felfüggesztésre került a schmerlingi alkotmányosság bázi-

79 Vö. 1848:IV. tc. §.; 1867:X. tc.; Vö. Pethő Sándor: *Világostól Trianonig*. 2. kiad., Budapest, 1925, 152–153.; Hanák Péter, 1978, i. m. 603–605.

80 Pölskei Ferenc: *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910*. Budapest, 1963.; vö. Tisza István: *Nemzeti politika*. Budapest, 1910.; Andrássy Gyula: *A világháború előzményei*. I–II. Budapest, 1925–1926.; Hanák Péter, 1978, i. m. 605. ssk.

81 DFB. III. 406.

82 1867:XII. tc. 5. §.

83 Vö. a 9. jegyzetben idézettekkel.

sán működő birodalmi parlament. A kiegyezés támogatói közül elsősorban Eötvös József nyugtalankodott emiatt: „...éppen nem osztom Deák nézetét, ki mindent csak a magyar királytól vár, sőt hogy ellenkezőleg, mindent csak az alkotmányos Austria népeitől remélek, s csak ennek képviselőivel kezét fogva kívánok elérni” – magyarázta magánvéleményét, míg le nem intették. A kiegyezés bírálói közül pedig – Kossuth üzeneteitől és 1866-tól az országba titkon bejuttatott cikkeitől is ösztönözve – sokan tették ezt szóvá, legegyértelműbben magán az országgyűlésen fejtegette Szilády Áron, miszerint nem „szabad nemzet” egyezkedik „szabad nemzetekkel”, mint kellene, hanem kényszerpályán mozgó. Hiszen a magyar országgyűlés többsége azért törődik bele a kiegyezésbe, hogy végre megint a parlamentnek felelős kormánya legyen, a lajtántúliak pedig azért, mert félnek: „különben nem fogják visszakapni felfüggesztett alkotmányukat”. Pedig az abszolutizmus nyomása alatt létrejött kiegyezés sokban annak érvényesítőjévé válik.⁸⁴

A Habsburg-hatalom a lajtántúli parlamenti többség – béklyózó ellentmondását kihasználva, hogy ti. egyszerre akart polgári alkotmányosságot és német túlsúlyú birodalmi egységet – a birodalmi parlamenttel szemben több felségjogot tudott megőrizni, mint a magyar törvényhozó testülettel szemben.⁸⁵ Ezt a többletet kétségtelenül 1848–1849 reminiszcenciáitól, az emigráció és a hazai ellenállás fellobbanásától való félelem mellett a kiegyezésre elszánt és felkészült magyar tárgyalófél korlátozott jelentőségű, de kétségtelen eredményének lehet tekinteni. Többnek azonban nem, amit az is tanúsít, hogy a magyar és az osztrák kormányok ritka, de mégis előforduló összefogási kísérletei a parlamentáris alkotmányosság alkalmi védelmezésében jórészt közös sóhajtásokban haltak el a végső hatalmi eszközökkel rendelkező uralkodói akarat ellenében. A Lajtántúlon súlyosan esett latba az uralkodó majdnem korlátlan joga a parlament elnapolására, sőt felosztatására, ami a 20. század elején a hatalom számára ott „veszélytelenebbé” tette a választójog kiterjesztését, mint Magyarországon, emellett lehetővé, hogy a hatalom a világháború első felében mentesítse politikáját minden parlamentáris „okvetetlenkedéstől”. A Schmerlingtől örökölt és az egyetemes jogfejlődésben párját ritkító „alkotmányosság” – mint ismeretes – lehetővé tette, hogy „szükség esetén”, amire indokot a kormányzat is majd’ mindig találhatott, a parlament működését szüneteltetve az uralkodó jóváhagyásával a kormány maga alkosson jogszabályokat, gyakorolva az utóla-

84 Az 1865. évi december 10-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Greguss Ágost. IV. Pest, 1867, 102–103.; Eötvös József: *Levelek*. Sajtó alá rend. Oltványi Ambrus. Budapest, 1976, 399, 408.; vö. Szabad György, 1987, i. m. 760–761.

85 E. Bernatzik i. m. 370–438.; vö. Somogyi Éva: *A birodalmi centralizációtól a dualizmusig*. Budapest, 1976, 208, 218.; Gonda–Niederhauser i. m. 231–232.

gos beszámolás erényét, de a törvényhozással való jóváhagyatás kötelezettsége nélkül.⁸⁶

Mindez sajnálatosan gyengítette Deákék becsületes törekvését az abszolutisztikus befolyás lajtántúli alkotmányossággal való ellensúlyozására. Voltak azonban a dualizmust magyar érdekeknek tekintők részéről rövidlátásról tanúszkodó megnyilatkozások is. Ilyen volt Andrássy szerencsétlen fellépése a cseh trialista alkotmányos törekvések ellenében a Hohenwart-kísérlet idején. A magyar ellenzék tiltakozását az a Kossuth erősítette fel, aki a cseheket a kiegyezési tárgyalások előtt és alatt is potenciális szövetségesként, az államiságra érettként és jogosultként emlegette, 1871-ben pedig így írt: „a cseh kiegyezkedési javaslatnak megbuktatása a cseh nemzetet... a panslavismus s vele és általa a muszka karjaiba kergeti... s mert magyar ministeri befolyással lett megbuktatva... a felpaskolt szenvedély egész dühével... következményeivel ellenünk fordul”. S nem jósként, hanem a tendenciák felismerőjeként tette hozzá, hogy a Monarchia elkerülhetetlennek ítélt felbomlásakor bekövetkező, Magyarországra váró „szerencsétlenséget” nem lebecsülendő mértékben növeli majd az, amit „ministerelnöke e kérdésben nemzetünk meghallgatása nélkül nemzetünk rovására elfoglalt”. A döntés természetesen az uralkodóé volt. Andrássy a magyar országgyűlésben is kapott szemrehányásokat, de az adott kérdéskörben – úgy tekintette – annak felelősséggel nem tartozik.⁸⁷

Ezt a ballépést az első világháború idején – korlátozottabb nyilvánossággal – Tisza István miniszterelnök ismételte meg. Felmerült ugyanis – ifj. Andrássy Gyula támogatásával – az osztrák és a felszabadítani remélt, orosz kézen volt lengyel tartományok egybevonásával Lengyelország feltámasztásának és a Monarchia harmadik alkotórészévé formálásának a terve. Tisza azonban egy ilyen szerkezetű trializmus kialakítását is ellenezte, bővítést csak az eredeti két partner számára és csak annexió útján tartott helyeselhetőnek, északi szláv tartományokkal gyarapítva a Lajtántúlt s ellensúlyként észak-balkániakkal Magyarországot. Az elgondolás nem lett parlamenti vita tárgya, de Magyarországon még minisztertanács foglalkozott vele, amikor a lengyel s persze a cseh emigráció már önálló államiságuk helyreállításán buzgólkodott.⁸⁸

A hajdan a magyar szabadságküzdelmekkel szolidáris lengyelek és az önkényuralom korában a magyarokat már-már potenciális szövetségese

86 *Die Habsburgermonarchie*, II. 104, 111, 210, 545, 587–602.; Somogyi Éva, 1966, i. m. 37–38, 140–142, 168–169.

87 Magyar Országos Levéltár R. 90. I. 5355.; Vö. *KLI*. VIII. Sajtó alá rend. Kossuth Ferencz. Budapest, 1900, 381. skk.; Szabad György, 1977. i. m. 194–196, 201–202.; Richard Pražák: *Lajos Kossuth*. Brno, 1994, 68–71.; Diószegi István: *Bismarck és Andrássy*. Budapest, 1998, 115–137.

88 Vö. Lukinich Imre: *A lengyel kérdés és a magyar kormány, 1914–1917*. Budapest, 1939.

tekintő csehek a kiegyezés után a magyarságban mindinkább az elnyomó hatalmat tovább éltető, társuralkodó nemzetet láttak. Ezt is kihasználva formálódott a „divide et impera”, az „oszd meg és uralkodj” koncepció új kiadása Ferenc Ferdinánd trónörökös műhelyében, korántsem újat alkotva, hanem új ösztönzést adva mindannak, amit Ferenc József katonai és politikai diszkrecionális jogaiból a kiegyezés révén is a parlamentáris kormányzati rendszerrel összebékíthetetlenül megőrzött.⁸⁹

A kiegyezés megalkotói egykorú bírálói ellenében arra hivatkoztak, ha reményeik ellenére tényleg összeomlana a dualista Monarchia, az 1867-es „reálpolitika” a legrosszabb esetben is biztosítani fogja a „rendezett állapotokat” a magyarság számára.⁹⁰ Tudjuk, hogy nem így történt.

A véleményük szerint megkérdésük nélkül háborúba sodort lajtántúliak 1918. október 16-án a félalkotmányosnak tekintett uralmi rendszer felszámolását bejelentő manifesztum kiadására kényszerítették IV. Károlyt. A dualizmus megmentésével már a harmadik kormány élén kísérletező Wekerle Sándor miniszterelnök az 1918. október 20-i magyar minisztertanácson a lajtántúli dualista partner összeomlását bejelentve, felhatalmazást kért és kapott egy a magyar „állami függetlenségről” rendelkező törvényjavaslat parlamenti benyújtására. Az elkészült törvényjavaslat az 1867. évi XII. törvénycikk, tehát a kiegyezés kiiktatásával kívánta államjogilag helyreállítani Magyarország független államiségát (és természetesen teljes körű parlamentarizmuson nyugvó kormányzati rendszerét) azért, mert – a hivatalos indoklás szerint – a „politikai fejlemények” odavetettek, hogy „hazánkat állami életének nyilvánulásában korlátlan önrendelkezésnek” kell megilletnie. De mindezt az utolsó 67-es kormány megfelelő előzmények, megfelelő eszközök és feltételek híján már nem is merte, nem is tudta biztosítani. Késő volt, és – sajnos – nem csak számukra.⁹¹

„Rendezett állapotok” helyett nagyhatalmi ambíciókkal, önző és rövidlátó haszonelvűséggel, antidemokratizmussal s nem utolsósorban a hanyatló dinasztia voluntarista politikájának eszközeivel kialakított káosz és minderre egyoldalú tájékozottságból és elfogultságból ráfelelő, Párizs környéki hatalmaskodó döntések sora várta a magyarságot, a költő szavával „az eltévedt lovas”.⁹²

89 Eöttevényi Olivér: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, 1942.; Beck Lajos, 1944, i. m. 126–155.; Rudolf Kiszling: *Erzherzog Franz Ferdinand...* Graz–Köln, 1953.; Robert A. Kann: *Erzherzog Franz Ferdinand*. Wien, 1976.; Szász Zoltán: *A Ferenc Ferdinánd-hagyaték forrásértékéről*. Századok, 1975.

90 DFB IV. 100–101, 460–461.; vö. Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcas magyar történelem*. 1948. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1986–1990. II. 569–619.

91 *Min. tan. jkv.* 1918. október 20. In MTJ, Iványi Emma, i. m. 516–520.; vö. Gonda–Niederhauser i. m. 320–322.

92 Ady Endre: – *Az eltévedt lovas* –, *A halottak élén c.*, még a költő közreműködésével szerkesztett kötetben látott napvilágot 1918 augusztusában.

SZÉKFOGLALÓK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1995–1998 I–II. KÖTET

- Bartók Mihály: Térkémi tényezők szerepe a fémkatalízisben
Bárdossy György: A radioaktív hulladék hazai elhelyezésének földtudományi alapjai
Farkas Tibor: Membránfoszfolipidek molekuláris összetétele és a testhőmérséklet
Ferge Zsuzsa: A civilizációs folyamat fenyegetettsége
Freund Tamás: Agykérgi neuronhálózatok szerkezete és működése
Görög Sándor: A gyógyszeranalitika szépségei
Hanák Péter: Modernizáció és antikapitalizmus Magyarországon
Horváth József: Növényvírusok *in vivo*
Ihász Mihály: A pepticus fekélyek korszerű sebészi kezelése
Kákósy László: Théba a Ptolemaiosz- és a római korban
Kálmán Alajos: Barangolások kristályrácsokban
Kulcsár Szabó Ernő: Költészet és dialógus
Kúnos György: Opio-melanokortin peptidek szerepe a vérkeringés agyi szabályozásában
Lipták András: Fehérje-szénhidrát kölcsönhatások
Makkai Mihály: A kategóriaelmélet szerepe a matematika megalapozásában
Marosi Sándor: A földrajzi táj kutatások összetettsége és alkalmazhatósága
Meskó Attila: Környezettudomány, környezeti geofizika
Méhész Károly: Régi és új módszerek az orvosi genetikában
Palánkai Tibor: Az integráció mérésének néhány elméleti-stratégiai kérdése
Pálinkás Gábor: Molekuláris oldatkémia
Palkovits Miklós: Agy pályák – idegi hálózatok
Reményi Károly: Paradoxonok a tüzeléstechnikában
Rézler Gyula: Az arbitráls szociológiája
Róna-Tas András: Honfoglalás és népalakulás a középkori Euráziában
Sajó András: A jogosultságok lehetősége
Sárközy András: Hibrid problémák a számelméletben
Solymos Rezső: Az erdészeti, fatermési és erdőnevelési kutatások eredményei és alkalmazásuk az erdőgazdasági gyakorlatban (1958–1998)
Somfai László: Kottakép és műalkotás
Szabadváry Ferenc: Magyar tudománytörténeti tabló, előtérben a kémia
Szakály Ferenc: Török kori történelmünk kritikus kérdései
Teplán István: Antitumor aktivitású peptidek
Terplán Zénó: A gépszervezetről
Töke László: Szupramolekuláris kémia; koronaéterek
Venetianer Pál: A génebész műszerei: a restrikciós-modifikációs enzimek
Vékás Lajos: A szerződési szabadság alkotmányos korlátai
Vicsek Tamás: A természet geometriája
Zimányi József: A maganyagtól a kvarkanyagig a nehézion-fizikában

SZÉKFOGLALÓK 1995–1998, III–V. kötet

- Árkai Péter: A regionális metamorfózis és jelentősége a Kárpát medence kéregfejlődésében
- Bauer Győző: Az oxidatív stressz és az antioxidánsok hatása a simaizomszövetekre
- Bérces Tibor: A gyökreakciók sokszínű világa: a reakciók kinetikája és termokémiája
- Brassai Zoltán: Végtagkeringési zavarok új kezelési lehetőségei
- Csányi Vilmos: Viselkedés, környezet, gének – etológiai tanulmányok
- Dohy János: Biotechnológia és állattenyésztés – új eredmények, kihívások, kilátások
- Fonyó Zsolt: Integrált vegyipari rendszerek folyamatszintézise
- Friedrich Péter: Fehérjék, enzimek, emlékezet
- Gaspár Zsolt: A számítógépek hatása a tartószerkezetek mechanikájára
- Géczy Barnabás: Kontinuitás, krízis, katasztrófa az ammoniteszek törzsejlődésében
- Grätzer György: Hálóelméleti függetlenségi tételek
- Harmathy Attila: A magyar polgári jogról 1999-ben
- Haszpra Ottó: Néhány hidraulikai probléma a vízépítésben
- Katvani László: Differenciálegyenletek megoldásainak stabilitási tulajdonságai
- Keszky László: Morfogenezis haploid és szomatikus sejtekből in vitro
- Hollósi Miklós: Kiroptikai spektroszkópia: változatok egy témára
- Honti László: Az uráli/finnugor „ősnyelv”-ről
- Korváth János: Disztribúciók és topológikus vektorterek
- Kiss Lajos: Az új európai víznévkutatók
- Kosa László: A magyar nepraiz 1945 után
- Kristó Gyula: Előd
- Lámfalussy Sándor: Szerkezeti változások az európai pénzpiacon
- Lőrincz Lajos: Összehasonlítás a közgazdaság kutatásában
- Major György: Napsugárzás a légkörben és a felszínen
- Nagy Béla: A háziállatok enterális colibacillosisai
- Nagy Elemér: A klasszikus fizikától az anyagtudományig
- Nagy István: Változó struktúrájú nemlineáris rendszerek
- Nagy Tóth Ferenc: Fényhatásvizsgálat egysejtű zöldmoszatokon
- Náray-Szabó Gábor: Elektrosztatikus katalízis
- Németh Judit: A nehezion-fizika és asztrofizikai alkalmazásai
- Orbán Miklós: Kémiai periodicitás időben és térben
- Pápay József: Föld alatti gáztárolás porózus kőzetekben
- Papp László: A legyek ritkaságáról
- Péter Mihály: Néhány gomba- és baktériumtípus viselkedése a létfeltételek alsó határán
- Petrányi Győző: A szuppresszív immunreguláció alkalmazása a transzplantáció és a reprodukció immunológia klinikai gyakorlatában
- Pléh Csaba: A relativizmus kérdései és a mai pszicholingvisztika
- Salamon Miklós: Kőzetmechanika fejlődése – egyéni szemzögből
- Sitkei György: A talaj-kerek kapcsolat néhány elméleti kérdése
- Spát András: A kalcium jel és a mitokondrium működése
- Szabad György: A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése, védelmezése és kockáztatása Magyarországon (1848–1867)
- Szabó András: Alkotmány és büntetőjog
- Szabó Miklós: Tumultus Gallicus
- Szegedy-Maszák Mihály: A Nyugat és a világirodalom
- Szentes Tamás: Fejlődés, rendszerváltás és versenyképesség a globalizálódás korában
- Tóth Klára: Selektív érzékelők jelentősége a kémiai analízisben
- Uray Zoltán: Sugársérülések merséklése kémiai és biológiai anyagokkal
- Várallyay György: Talajfolyamatok szabályzásának tudományos megalapozása
- Varga János: Földeskü
- Vaskovics László: Társadalmi modernizáció és a szülői szerepváltás összefüggései
- Vertes Attila: Fullerénvegyületek Mössbauer spektroszkópiája
- Vizkelety András: A Leuveni Kódex magyar scriptorai
- Zalai Ernő: Neumann János: klasszikus vagy neoklasszikus?